

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

Atıf / Citation

KILIÇ, F. (2023). "Nevâî'nin Hayretü'l-Ebrâr Adlı Mesnevisinde Geçen Olumlu İnsan Tipleri". *Gazi Türkiyat*, 32: 179-195.

Geliş / Submitted 06.09.2022

Kabul / Accepted 28.02.2023

DOI 10.34189/gtd.32.012

NEVÂÎ'NİN HAYRETÜ'L-EBRÂR ADLI MESNEVİSİNDE GEÇEN OLUMLU İNSAN TIPLERİ*

Positive People Types in Nevâî's Mathnawi Named Hayretü'l-Ebrar

Fatma KILIÇ**

Öz

Evrenin var oluşundan bu yana insanoğlu, yaşama ilgili çeşitli sorular sormuş hep özünü, var oluş sebebini ve kendini var edeni merak etmiştir. Bununla ilgili pek çok filozof, âlim ve din adamı fikir yürütmüş, çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Ortak nokta hiçbir şeyin öylesine ve boş yere olmadığıdır. İnsan duyan, düşünen, hisseden, değerlendiren kısacası diğer tüm canlılara göre hayatı farklı yaşayan bir varlıktır. Yaşam serüveni boyunca deneyimlerinden dersler çıkarır, değişir, dönüşür; her defasında özüne yeni bir şeyler katar. Dinler, kültürler ve toplumsal yasalar insanın davranışlarını sınırlandırır ve diğer insanlarla olan ilişkilerini de düzenler. Toplumların bir arada yaşama dürtüleri, onların birbirleriyle olan ilişkileri açısından tutum ve davranışlarında pozitif ve yapıcı olmayı gerektirir. Çağatay Türkçesinin şekillenmesinde çok büyük katkıları olan Ali Şir Nevâî'nin "İyi İnsanlar Kitabı" olarak da aktarılan Hayretü'l-Ebrâr adlı mesnevisi, tüm insanlığa örnek teşkil edecek olan "iyi insan"ı; tasavvufi deyişle İnsan-ı Kâmil'i anlatır. Bu çalışmada Hayretü'l-Ebrâr'da geçen olumlu insan tiplerinden bahsedilmiştir. İnceleme bölümü kişileri belli ölçülere göre çeşitli tipler hâlinde inceleyen ve psikolojinin bir kavramı olan tipoloji temel alınarak yapılmıştır. Eserde vefalı, merhametli, cömert, hayâli gibi olumlu nitelikleri karşılayan insan tipleri kategorize edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâî, Hayretü'l-Ebrâr, olumlu insan tipleri

Abstract

Since the existence of the universe, mankind has asked a number of questions about life, and he has always wondered about its essence, the cause of its existence, and self-creation. Many philosophers, scholars, and clergymen have expressed their opinions on this matter and put forward various opinions. The common point is that nothing happens simply and in vain. Man is a being who hears, thinks, feels, and evaluates, in short, lives his life differently than all other living things. During the journey of life, he takes lessons from his experience, changes, changes, and changes, and adds something new to his core every time. Religions, cultures, and social laws limit human behavior and regulate relationships with other people. The impulses of societies to living together require being positive and constructive in their attitudes and behaviors in terms of their relations with each other. Ali Şir Nevâî's mesnevi named Hayretü'l-Ebrâr, which is also referred to as the "book

* Bu çalışma I. Uluslararası Ali Şir Nevâî'nin Eserleri ve Kültürel Etkileri Sempozyumunda (20-21 Haziran 2022) Sözlü Bildiri olarak sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. ftm.shn4272@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5556-3087

of good people", who made great contributions to the shaping of Chagatai Turkish, is the "good person" that will set an example for all humanity; In sufism words, it describes the Perfect Human Being. In this study, positive human types in Hayretü'l-Ebrâr are mentioned. The review department is based on typology, which examines people in various types according to certain dimensions and has a concept of psychology. In work, the types of people who meet positive concepts such as loyal, merciful, generous, and ethical are categorized.

Keywords: Ali Şir Nevayi, Hayretü'l-Ebrâr, positive types of people

GİRİŞ

Toplumsal düzen, insanın bilincinde mevcut olan iyinin ve doğru ahlaki değerlerin ortaya çıkmasını mecbur kılan en büyük etkenlerden biridir. İnsan, beşikten mezara kadar geçen hayat serüveninde evlat, kardeş, arkadaş, komşu, patron, çalışan gibi birden çok görev üstlenir. Bütün bu görevler insanı toplum içinde kabul edilir kılan davranışlara iter. İyi bir anne, iyi bir komşu, iyi bir kul vs. olarak insan ilişkilerini olumlu yönde yürütme esas alınır. Koçyiğit, insanın yaşamını sürdürmesi için bu tip ilişkilerin mecburiyetinden bahseder: "İnsan akıl, kalp, duygu ve düşünce yönünden diğer varlıklardan çok farklı yaratılmış sosyal bir canlıdır. Yeryüzünde hem kendi hayatını hem de neslini devam ettirebilmek için bir eşe ve dolayısıyla bir aileye ihtiyacı olduğu kadar, diğer insanlarla da yakın bir iş birliğine ve yardımlaşmaya muhtaçtır. Bu iş birliği ve yardımlaşma olmadan onun, hayatını devam ettirebilmesi mümkün değildir." der (Koçyiğit 1993: 7).

Kutsal kitap Kur'an'da insanın yaratılışı ve sorumlulukları ilgili pek çok ayet-i kerime bulunmaktadır. "Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşığuların aşığına indirdik." (Tîn 95/4,5) Yüce Allah tarafından yaratılan mahlukat arasında en mükemmeli olan insana çeşitli görevler yüklenmiştir.

"Kur'an, insanı yeryüzünün halifesi olarak tanımlamaktadır. Bu yüzden o, yeryüzünü imar etmekle mükelleftir. Onu bu şerefli noktaya yükselten, Allah'ın kendisine üflediği ve zaman zaman zatına yüklediği ruhu ve bununla emanete muhatap kılmasıdır. Bir yandan insan, Allah'a ibadet ve itaatle boyun eğmenin ve yeryüzünde iyiliklerin hâkim olmasının gerekli olduğu hususunda yaratılıştan gelen bir ilhamın etkisinde kaldığı gibi, diğer yandan hiçbir kuralı tanımama, dürtülerine göre yaşamaya sevk edecek bazı duygularında kendi içinde barındığına şahit olacaktır." (Aydin 2016: 1).

İnsanoğlunda yaptıklarından sorumlu olma ve ölümle yüzleştiğinde Yaratıcıya hesap verme dürtülerinin olması, onu Kur'an'ın ve aynı zamanda toplum kurallarının dâhilinde yaşamaya teşvik eder. Kutsal kitap Kur'an'a göre insanın boş yere yaratılmadığı ve bir gün hesap vereceği ile ilgili ayet-i kerime şöyledir: "Yoksa bizim sizi boşuna yarattığımızı, sonunda bizim huzurumuza geri döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?" (Mü'minûn 23/115).

İnsanoğlu boşuna yaratılmadığı gibi onu diğer canlılardan ayıran pek çok özelliğe de sahiptir. En önemlisi ona Yaratıcı tarafından ruh üflenmiştir. İnsanı özel kılan

Tanrının bir parçası olmasıdır. Kur'an'da birçok ayette bu durumdan bahsedilir: *"Sonra ona güzel bir şekil verip kendi ruhundan üflemiştir. Size kulaklar, gözler ve kalpler vermiştir. Ne kadar az şükrediyorsunuz!"* (Secde 32/9). İnsanda olan tüm bu zenginlikler insanın kendini ve hayatı değerlendirmesi ve olumlu vasıflar yüklenmesi için yeterlidir. *"Shaffesbury, ahlak duygusunun doğuştan, doğal bir duygu olduğu ve aynı zamanda insan doğasının "iyi" olduğuna dikkat çeker."* (Altunışık 2020: 345). Dinlerin insandan istediği ve insanın da hayatı boyunca özünde aradığı bu iyilik duygusudur. Kutsal kitaplarda ortak mesele insanın merhametli, cömert, vefalı, edepli gibi vasıflara sahip olması ve iyiliği aramasıdır. Yaratıcı insanoğluna iyilikle kötülüğü ayırmasını, iyiliğin yolundan gitmesini ve kötülüğü önlemesini emreder. Ancak bu yoldan giden insanlar olgunluk mertebesine erişmiş insanlardır: *"İyilikle kötülük aynı değildir. Kötülüğü en iyi davranışla önle. O zaman aranızda düşmanlık bulunan kimsenin candan bir dost olduğunu göreceksin. Bu mükemmel davranışı, ancak sabredenler gösterebilir. Bu mertebeye ancak olgunluktan büyük payı olanlar erişebilir."* (Fussilet 41/34-35).

Çalışma *Hayretü'l-Ebrâr* adlı eserde geçen tipler üzerinde şekillenmiştir. Tipler psikolojik bir sınıflandırma yapılarak cömert, vefalı, edepli şeklinde sıralanmıştır. Tip, "benzerlerinin temel özelliklerini kendinde topladığı için örnek olarak ele alınan birey" olarak tanımlanmaktadır (Güney 2004: 238). Psikoloji ve psikiyatri kavramı olan tipoloji ise *"İnsanların belli kıstaslara dayalı olarak çeşitli tipler hâlinde sınıflandırılması"* dır. (Budak 2009: 25, 725).

Çağatay Türkçesinin şekillenmesinde çok büyük katkıları olan Ali Şir Nevâyî'nin "İyi İnsanlar Kitabı" olarak aktarılan *Hayretü'l-Ebrâr* adlı mesnevisi, tüm insanlığa örnek teşkil edecek olan "iyi insanı"; tasavvufi deyişle "insan-ı kâmil"i anlatır. Eserde yer alan yirmi bölümde çeşitli insan tiplerinden bahsedilir. Bu yirmi bölümün içerikleri şu şekildedir: Birinci bölümde, "iman" kavramının açıklamasına yer verilir. Dünyada insanlık iddiasında bulunan kişinin nişanı imandır. İnsanoğlu haddini bilip kurallara göre iş yapmalı; hayvan ile insan arasındaki farkı bilmelidir. Yani imanlı insan onu yaratan yüce varlığa ibadet ve itaat etmek zorundadır. İkinci bölümde, "İslam" hakkında bilgilere yer verilir. Allah insanları "kurtuluşa erenler" ve "helâk olanlar" olarak ikiye ayırır. Bunlardan biri putlara tapanlar; diğeri ise Müslümanlardır. Bu bölümde İslam'ın şartları detaylı olarak anlatılır. Nevâyî, geçerli yolu Hz. Muhammed'in şeriatında ne söylediye hepsini kabul etmek olarak görür. Bu yoldan gidenler zekatını vermeli ve şükretmeli, orucunu tutmalı, namazını kılmalı, Kâbe'yi ziyaret etmeli; kısacası bir Müslüman'dan istenen ne ise ona göre davranılmalıdır. Üçüncü bölümde, "Sultanlar" hakkında bilgi verilir ve bir sultanın nasıl bir misyon yüklenmesi gerektiğine dair açıklamalar yapılır. Öncelikle bir sultanda aranması gereken en büyük özellik "adil" olmasıdır. Burada adaletli insan tipine detaylıca yer verilir. Dördüncü bölüm, "Tarikat" hırkasını giyen riyakârlara ayrılmıştır. Bu bölümde dindar geçinen ama özünde inançsız olan sahtekâr insanlar anlatılır. Ayrıca bu bölümde kâmil iman sahiplerinin önderi Hâce Abdullah Ensârî'den övgüyle bahsedilmiştir. Beşinci bölüm, "cömertlik" hakkındadır. Bu

bölümde hasislik (cimrilik) ile cömertlik karşılaştırılmış ve cömert insan tipi hakkında bilgiler verilmiştir. Altıncı bölüm, "edep" konusuna değinir. Bu bölümde ayrıca hayâlî ve alçak gönüllü insan hakkında bilgiler de vardır. Yedinci bölüm, "kanaat" kavramı hakkında bilgiler içerir. Yetinmeyi bilen ve şükreden kanaatkâr insan anlatılır. Sekizinci bölüm, "vefa" kavramı üzerinedir. Bu bölümde vefalı insanların çektiği sıkıntılardan bahsedilir. Dokuzuncu bölüm, "aşk" kavramı hakkındadır. Onuncu bölüm, "doğruluk" kavramıyla ilgili bilgiler içerir. Bu bölümde ok gibi doğru olan insanın erdemleri anlatılır. On birinci bölüm, "ilim" kavramı üzerinedir. Bu bölümde ilim sahibi bilgin kimseler hakkında önemli bilgiler verilir. On ikinci bölüm, "yazarçizer" takımının dönecliğinden bahseder. On üçüncü bölüm, bulut gibi "yarar dağıtan" kimselerden bahseder. Burada hayırsever insan hakkında bilgiler verilmiştir. On dördüncü bölüm, "göklerin düzeninden şikâyet" şeklinde başlar. Burada dünyanın dönecliği ve geçiciliğinden bahsedilir. On beşinci bölüm, "cehalet" hakkında bilgiler içerir. Ayrıca bu bölümde tövbenin öneminden bahsedilir. On altıncı bölüm, "kadın" tabiatlıların hilekârlıkları hakkındadır. On yedinci bölüm, "baharın güzelliği" hakkındadır. On sekizinci bölüm, "feleğin gam evi" şeklinde başlar. Burada sıkıntılara rağmen mutlu olma, dünya viranesi, şükür, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirme; taat ve ibadet, dostlarla görüşme ve son olarak güler yüzlü olmanın gerekliliği anlatılmıştır. On dokuzuncu bölüm, "Horasan'ın benzersiz ülkesi" hakkındadır. Yirminci bölümde, Nevâyî'nin bu eseri yazma amacından bahsedilir. Eser Sultan Bediüzzaman Bahadır için kaleme alınmış olup ona hediye edilmiştir.

Nevâyî eserini yazarken Kur'an'ı esas almış ve bir insanda olması gereken özellikleri oradan hareketle açıklamıştır. İslam kültürüyle yetişen şair için iyi insan, kutsal kitap Kur'an'ın yasak ve emirlerini yerine getiren, Hz. Muhammed'in yolundan giden insandır.

İnsan-ı kâmil, sözlükte: "olgun, ideal, örnek insan" anlamlarına gelmektedir (Serinsu 2009: 171). Eserde Nevâyî'nin Hz. Muhammed'e olan hayranlığına sıkça değinilir. Allah'ın nuru onun yüzünde tezahür etmiştir. Tüm kâinat onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Hz. Muhammed tüm eser boyunca anlatılan bütün olumlu insan tiplerini üzerinde barındıran tek kişidir. Onun nezdinde olgun insan, yani insan-ı kâmil Hz. Muhammed'in ta kendisidir:

ol ki kemâl ehlidin ekmele durur
şâh-ı rusûl aḥmed-i mürsel durur (HE 2700)

(Olgunlar içerisindeki en olgun kişi, bütün elçilerin şâhi olan Ahmet'tir.) (Türk, Doğan 2015: 218).

Toprak, insan-ı kâmil'den söz ederken hem kul olarak sorumlulukları hem de yaşadığı toplumda mutluluğunu sağlayan bir düşünce sisteminden de bahseder. Bu olgunluğa ulaşan insan öncelikle Allah'a tam bir imanla bağlı olmalı ve içinde Allah

sevgisi olmalıdır. Aynı zamanda Allah'tan korkmalı, onun nimetlerine şükretmeli, Kur'an'ı rehber edinmeli, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisine sahip olmalı, akıl, idrak ve bilgiye sahip olmalı, doğru sözlü ve doğru amelli olmalı, tüm kötü huylardan arınmalı, dünya için değil ahiret için çabalamalı, helal ve haramı bilmeli, tövbe etmeli ve ibadetlerini yerine getirmeli, cahillerden uzak durmalıdır (2017: 95-118). Eserde iyi bir insan olmanın şartlarından ilki olgun kişilerin içindeki en olgunu Ahmet'in yolundan gitmek ve onun tüm sözlerine uymaktır:

fer'î bu kim zâhir-i şer'-i resûl
her ni beyân eylese kılsañ kabûl (HE 1211)

(Geçerli olan yol, Hz. Peygamber, şeriatında ne söylediye hepsini kabul etmektir.) (Türk, Doğan 2015: 99).

Nevâî, olgunluğa erişebilmek yani insan-ı kâmil mertebesine ulaşabilmek için bir yol haritası çizer. Bu yol haritasında güzergâh tarikat yoludur:

vâdî'i kâlmay ol aña yitmegen
kaç'ıda tekmil-i sülûk itmegen (HE 752)

(Tarikat yolunda katedilmedik yol ve ulaşılmadık vadi kalmasın.) (Türk, Doğan 2015: 62).

Tarikat yolunda çeşitli sınavlar verilir, zorluklardan geçilir. Bu sınavlardan geçen kişi benliğinden sıyrılır ve hiçliğe bürünür. Artık insan-ı kâmil mertebesine erişmiştir:

'arâz olup cümle-i hâlât aña
tâ boluban kesb-i kemâlât aña (HE 753)

(Olgunluğa erişebilmek için bütün bu hâlleri görüp geçirmek gerek.) (Türk, Doğan 2015: 62).

Nevâî, olgunluk mertebesine erişmede tarikat yolundan geçilmesini şart görürken herkesin bu yoldan geçemeyeceğini de vurgular. Bu mertebeye erişebilmek için ise temiz yaradılışlı bir kimse olmayı ön koşul olarak belirtir:

lik kaçan kaç'ığa ehl-i kabûl
'azm kılıp eylese ol yan nüzul (HE 30)

(Ancak temiz yaradılışlı kimseler, o yolu geçmeye niyetlenirler ve oraya inerler.) (Türk, Doğan 2015: 3).

İNCELEME

1. Güvenilir İnsan Tipi

Nevâî'ye göre Tanrı ile ilgili belirsiz olan ne varsa hepsini Habîbî'nin yüzünde zahir etmiştir. Tanrı Habîbî'nin yüzünü bir ayna gibi tanık etmiş ve her ne yaptıysa o yüzde göstermiştir. Hatta topraktan insanı yarattığında ona temiz bir ışık olan kendi nurunu yerleştirir. İşte o nur, bir şimşek hatta Ahmed'in ışıltısıdır (HE 271-274). Nevâî, dünyanın var oluşundaki gizemin taşıyıcısı olarak insanı görür ve bu gizemi ancak Allah'ın güvendiği bir insanın çözebileceğini düşünür. Nevâî, Allah'ın sakladığı gizli hazineleri bulabilmek için yalvarır ve o hazineye ulaşmada önce insan olmayı diler. Ardından Allah'ın sırlarını emanet edeceği güvenilir bir insan olmayı temenni eder:

ança ki rāzıñğa emîn kııl anı
her ni kıılır sin yana sin bil anı (HE 135)

(Onu her sırrın için güvenilir bir kişi kıl, başka da ne kılırsan yine sen bil onu.) (Türk, Doğan 2015: 12).

Güvenilir insanların en üstünü "emin" lakaplı hazreti Muhammed'dir:

dip laqabın ehl-i tecemmül emîn
andın olup hem-demî rûhü'l-emîn (HE 306)

(Bu yüzden ticaret ehli ona "emin" dedi ve Cebrail ona sıkı dost oldu.) (Türk, Doğan 2015: 26).

2. Cömert İnsan Tipi

Eserde en çok geçen kavramlardan biri olan cömertliğe beşinci bölümde genişçe yer verilmiştir. Nevâî eser boyunca hasislik (cimrilik) kavramı ile cömertliği karşılaştırır ve hasisliği sıfatların en adisi olarak sayarken; cömertliği ise sıfatların en şerefli olarak görür. Cömertlik insanın başına giydiği bir taca benzetilir. İnsan ne kadar cömertlik yaparsa o taç da o kadar parlar. Tanrı insan oğluna cömertlik yapması için imkân vererek büyük bir merteye bağışlar. Bu fırsatı değerlendirmesi yine insana kalır:

buhl irür barça şıfatdın hasīs
lik saḡā cevheri asru nefis (HE 1573)

(Hasislik insandaki sıfatların en adisidir, cömertlik cevheri ise en yücesidir.) (Türk, Doğan 2015: 128).

Tabii ki bir uyarıda da bulunur; cömertliğin aşırısı israftır. Aşağıdaki beyitte israfla ilgili Kur'an'ın A'râf sûresi 31. ayetinden bir bölüme yer verilir: "Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."

çün didi tıñrı ki kulū veşrebū
yanıda didi ki velā tusrifū (HE 1591)

(Tanrı; "yiyiniz içiniz" yanında "israf etmeyiniz" de dedi.) (Türk, Doğan 2015: 130).

Cömertliğin de şartları vardır. Şan, şöhret için, övünmek için etek etek para dağıtmak cimrilikten de kötüdür ve bunun Allah katında hiçbir önemi yoktur. Böyle cömertler sarhoş ve delilere benzetilir ve tıpkı onlar gibi adamdan sayılmazlar:

saçmak avuç birle güher at üçün
nağd itek birle mübâhât üçün (HE 1582)

(Şan için avuç avuç para saçmak; övünmek için etekle para dağıtmak) (Türk, Doğan 2015: 129).

İstenmeyince vermeyen kişilere de cömert demek uygun olmaz. Bu kişiler etrafında bir sürü muhtaç görse de onlar isteyene kadar kılını bile kıpırdatmaz. Nevâî'nin eleştirdiği durumlardan biri de aç olmayana sofraya açan, çıplak olmayana giyecek veren kimselerdir. Bunlar kuru bağ üzerine yağmayan; gidip de suyunu dağıtmasına dökken bulutlara benzetilir.

Bir de tamahkâr (açgözlü) kimseler vardır ki halkın elindekine göz dikerler, istedikleri her şeyi elde etmeye çalışırlar. Zulümlerle, zorla, vesileler icat ederek, vadederek, haberler ve çeşitli delillerle bir şekilde milletin elindeki malları almak isterler ve yine birilerine verirler. Bu kişilerin hem dağıtması hem de toplaması boşunadır. Bunlara cömert denilemez; ancak hasta demek daha uygundur:

almak irür kaçd aña birmek ğaraż
bu hem ol iki dik irür bir maraz (HE 1612)

(Birine vermek için bir başkasından almak, az önce söylenenler bir hastalıktır.) (Türk, Doğan 2015: 131).

Nevâî'ye göre gerçek cömertler durumu iyi de olsa kötü de olsa kimsenin malına ve dünya makamına tamah etmez. Elinde olanla eli darda olanı sevindirir. Önünde deniz olsa bir damla istemez; bir yara görse merhem esirgemez. İhtiyaç sahibi bir şey istemese de o durumunu anlar ve yardımcı olur. Başını çıplak da olsa, başında taç da olsa ihtiyaç sahibinin ihtiyacını giderir. Onun gözünde rakamların hiçbir önemi yoktur:

öz yiride yüz tümen er bir direm
bezl işide tiñ körer ehl-i kerem (HE 1632)

(Cömert kişiler yerinde harcanan milyarları ya da bir kuruşu denk görürler.) (Türk, Doğan 2015: 133).

3. İmanlı, Dindar İnsan Tipi

Nevâyî'ye göre dünyada insanlık iddiasında olanın nişanı imandır:

kim ki cihân ehlide insân irür
bil ki nişanı aña îmân irür (HE 1048)

(Dünyada insanlık iddiasında olanın nişanı imandır.) (Türk, Doğan 2015: 86).

İnsanı hayvandan ayıran ibadet kurallarını idrak edecek bir akla sahip olmasıdır. Aynı zamanda insana bir de konuşma yeteneği verilmiştir. Tüm bu beceriler insanın Allah'a ibadet ve itaat etmesini sağlar. Tüm bu yetenekler insanı kurtuluşa erdirecek ve cennete ulaştıracak yolun anahtarıdır.

Aşağıdaki beyitte Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresi 82. ayete atıf yapılmıştır: "*İman edip salih amellerde bulunanlar ise cennet halkıdır, orada süresiz kalacaklardır.*"

her 'ameli kim kişi hayr eylegey
kâmı bu kim ravzada seyr eylegey (HE 236)

(Her ameli hayır için işleyenler, bunun karşılığı olarak cennette dolaşacaktır.) (Türk, Doğan 2015: 20).

Nevâyî, insanın imanını kulluk yaparak sağlamlaştırmasından bahseder ve son nefesini verirken imanıyla göçmeyi diler:

Sâkî ölüp min mey-i îmân kitür
Cismime îmân meyidin cân kitür (HE 1168)

(Ey saki, ölüyorum, iman şarabından getir, cismime iman şarabından can getir.) (Türk, Doğan 2015: 96).

4. Bilge İnsan Tipi

Nevâyî için bilge talihsizliğinden fakir ancak cahil şansından zengindir. Bu tezat rezillere şeref verirken bilginlere eziyettir:

rezlğa rif'at bilig ehliga renc
tağ üze hârâ vü yir astısa genç (HE 2387)

(Rezillere şeref, bilginlere eziyet; taş dağın üstünde, ancak hazîne yerin altındadır.) (Türk, Doğan 2015: 185).

Bilgili insan koltuğunda kâğıt ve kitapları ile eğitim görmek için telaş eder. Ona ne gündüz bir mesken ne de gece dinleneceği bir mekân bulunur. Gurbetteki hâli kötünün de kötüsüdür. Gam ve zaman sıkıntılarını çeker ve yıllarca canını dişine takıp uğraşır. Bu kişilerden çoğu bu sıkıntılara dayanamayıp ilim yolundan dönerken yalnızca bir ikisi her çileye dayanıp olgunluğa ulaşırlar:

ivrülüben dâyre-i mâh ü sâl
zâhir olup bir iki şâhib-kemâl (HE 2437)

(Aylar ve yıllar geçer, içlerinden bir iki tane olgunluğa ulaşmış kişi çıkar.) (Türk, Doğan 2015: 197).

Bir kişinin bilgide zamanın en büyüğü olması için yüz yıllık bir devir geçmesi gerekir. Bu kişi İbranice, Yunanca, Süryanice ve Hintçeyi bilir. Sözlerini anlam dolu ve gizli sırlarla sarmalayarak söyler. Gök bilimiyle ilgili zor meseleleri ve İbni Sina'yı da bütünüyle anlamıştır. Kalemî, yazının bütün türlerini yazar; bütün bilimlerden nasibi vardır. Din konusunda cehalet ve kibrin düşmanıdır. Hatta İmam Gazâlî ve Şâfî'den sonra gelen üçüncü âlim ve Hz. Peygamber'in mirasçısıdır. Nevâî bir âlimde olmaması gereken özellikleri şöyle sıralar: Kim ki bilimi makamı için araç olarak kullanır, kendini de halkı da yoldan çıkarır. Bilgin eğer dünyalık için kendini aşıyorsa; bilgisi onun cahilliğinin tanığıdır. Bilgisiyle makam elde etmeye çalışan; deniz suyuyla alın terini denk görmektedir:

dün ki tapıp 'ilm riyâset için
hil'at itip hulle necaset için (HE 2483)

(Başkan olmak (makam) için bilim edinen alçak; ipek örtüyle pislik örtmüştür.) (Türk, Doğan 2015: 201).

5. Doğru, Dürüst İnsan Tipi

Nevâî'ye göre doğruluğu düstur edinen insanlar dünya tersten de dönse endişe etmezler. Eğriliğin de doğruluğun da bir vasfı vardır; eğri bâtil, doğru ise hakır. Yalanı alışkanlık hâline getiren kişiye ne adam ne de Müslüman demek doğrudur. Yalan ne kadar gizli olsa da bir gün elbet kendini ortaya çıkarır:

kâmıñ için tüz bol u 'adl eyle iş
oğda eger 'adl yok itmes reviş (HE 3710)

(Amaç için doğru ol ve adâletle iş yap; okta doğruluk olmasaydı uçamazdı.) (Türk, Doğan 2015: 299).

Her kim ki doğruluk yolunu bilmek istese; bunun iki yolu vardır. Biri insanın sözü doğru olmalı; yalnız sözü değil özü de doğru olmalı. Diğeri ise bazı kişiler duydukları yalan bir söze üzülmekle utandıklarından doğru derler. Bu durum kötü değildir. Çünkü bu devir eğriliği istediği için sen doğruyu istediğinde devir seni kabul etmez:

kim ki bu devrânda kıılır râstlık
yoğtur işi ğayrı kem ü kıastlık (HE 2307)

(Bu zamanda doğru konuşan, karşılık olarak kusur işlemek ve kötülükle suçlanır.)
(Türk, Doğan 2015: 179).

6. Adaletli İnsan Tipi

“Hayret’ül-Ebrâr adlı eserinde geçen ‘adalet’ sözcüğünün kökeni olan ‘adl’ sözcüğündeki harflerin anlamları üzerine felsefi bir değerlendirme yapan Ali Şîr Nevâyî, ayın harfini zulmü aydınlatan güneşle simgeler, dal harfini ise devlet ve dinin tacı olup hem devlet hem de din adamları için gerekli görür, sondaki lam harfini ise şekli dolayısıyla bir güzelin saçına benzetirken buradaki saçın dünyadaki insanlar için tuzak olduğuna dikkat çeker. Adalet kavramında tuzaklara düşülmemesi gerektiğini söyler.” (Toprak 2021: 83).

Eserde adalet kavramı genellikle hükümdarların ülke yönetimi hususunda uyması gereken ön koşul olarak geçer. Adaletle hükmetmek, ok gibi doğru olmak sultanlık makamının en önemli hususlarındandır. Şah işini adaletle yürütürse viran ülke bayındır olur:

hâk sını ‘adl itgeli sulţân itip
zulm ile sin hâlkını vîran itip (HE 1383)

(Tanrı seni adaletle davran diye sultan etti; sen ise zulümle halkı perişan ettin.)
(Türk, Doğan 2015: 163).

7. Hayâli, Edepli İnsan Tipi

“Arapça hayîye kökünden gelen; utanma ve utançlık anlamlarında kullanılan hayâ kavramı, sözlükte utanma, sıkılma, utanç, ar, edep, namus vb. anlamlarda kullanılmıştır. Terim olarak, Allah Teâlâ’nın razı olmadığı çirkin şeyleri yapmaktan kaçma, başkalarının kötülüklerinden korkma, kötü iş yapınca utanma demektir... Edep kelimesi Arapça kök itibarıyla ‘edübe’ fiilinden türeyip manası insanlara karşı uslu, nazik, zarif, terbiyeli olmaktır. Lügatte toplum töresine uygun davranmak, incelik, terbiye, usluluk, güzel ahlak, hayâ, güzel terbiye, zarafet, usluluk, insanlara kavlen, fiilen güzel davranışta bulunmak anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, Hz. Peygamberin (sav) sünnetine uygun hareket etmek demektir.” (Telli 2013: 19, 22).

Nevâyî’ye göre insanı şerefli kılan; makam ve soy değildir; hayâ ve edeptir. Şair çok güzel insanları hayâ ve edepten yoksun bulur; onları maskara ve köçeğe benzetir. Böyle insanlar rezildir ve bu aşağılık durumların hepsi ancak hayâ ve edeple son bulur:

ilge şeref bolmadı câh u neseb
lik şeref kildi hayâ vü edeb (HE 1701)

(İnsanlara makamdan ve soydan şeref gelmez. Şeref, hayâ ve edepten gelir.) (Türk, Doğan 2015: 139).

munça mezellet barısı bü'l-'aceb
def bolur kilse hayâ vü edeb (HE 1723)

(Bu aşağılık durumların hepsi şaşırtıcıdır. Ve bunlar ancak hayâ ve edeple yok olur.) (Türk, Doğan 2015: 140).

8. Hayırsever İnsan Tipi

Nevâî, on üçüncü bölüme *bulut gibi yarar dağıtanlar* şeklinde başlar. İslam dininde de ihtiyacı olanlara yardım etmek, zekât vermek, yoksulu doyurmak, çıplağı giydirmek ile ilgili pek çok ayet ve hadis mevcuttur. Zaten Türk töreleri de bu durumu emreder. Nevâî'ye göre: İnsanlar arasındaki en olgun kişi; meşakkat yükünü taşıyandır. Olgunların olgunu, bütün elçilerin şahı Ahmet (Hz. Muhammed), elçilik güneşiyle bu olgunluğunu Müslüman'ın gecesini aydınlatmak için çıra yaptı ve şeref kazanması için onu övdü. Ancak şartı yararlı olunmasıydı; bunu ölçü kıldı ve Peygamberin bu çabası Müslüman'ı insanların en hayırlısı yaptı. Müslüman kişinin kendine verilen bu mertebenin değerini bilmesi ve şükretmesi gerekir. Şükretmekle de yetinmeyip yararlı işleri çoğaltmalı, hayır ve cömertlik ipini uzun etmelidir. Kendinde çoksa cömertçe dağıtmalı, eğer azsa az vermekten de utanmamalıdır. Eliyle vererek hayır işleyemiyorsa diliyle insanlara yardımcı olmalı; onları bir güzel sözle mutlu etmelidir:

bolğanını birmek ü şükrâne hem
birmek eger hõd tapılır yana hem (HE 1219)

(Olanı vermek ve şükretmek gerek, istenen bulunursa yine vermeli.) (Türk, Doğan 2015: 100).

nef yitürmekke şî'âr eylediñ
özünge ol nef'ni yâr eylediñ (HE 2647)

(İnsanlara yararlı olmayı şîâr edindin, bundan gelen yararı da kendine dost edindin.) (Türk, Doğan 2015: 214).

Nevâî, yararlı olmanın insanın özünde var olduğunu, Yüce Allah'ın insanoğlundan da bu erdemi açığa çıkarmasını istediğinin belirtir:

çün sini haq nâdire-sân eyledi
dehr ilige nef'-resân eyledi (HE 2721)

(Tanrı seni oldukça nadir ve insanlara yararlı olacak biçimde yarattı.) (Türk, Doğan 2015: 220).

9. Kanaatkâr İnsan Tipi

Nevâyî'ye göre yetinmeyi âdet hâline getiren kişiyi bu özelliği zengin eder. Kanaatin kazandırdıkları yok olmaz, kişi gayret etmeli ki kanaatle zenginlik bulsun. Hayatta bir şeyi olmayan insanlar şükrederek kanaat etmeli ve hayır işleyerek nefsini köreltmelidir. Kanaat yolunu izleyen kişi bu yolla şah olur. Tanrı'nın verdiğiyle mutlu olanlar dünyada da ahirette de istediğine kavuşur. Şerefli bir hayat isteyen kanaatte tamah eder, kanaat edenin yeri şeref tahtıdır:

kimge fenâ gencidin âgâhlık
mülk-i çanâ'atda aña şahlık (HE 1789)

(Yokluk hazinesinden haberdar olan kimse, kanaat ülkesinin hakanı olur.) (Türk, Doğan 2015: 145).

hem ni ki hağ birse çanâ'at kıılır
hem ni ki emr itmiş içâ'at kıılır (HE 1624)

(Tanrı ne verdiyse onunla yetinir, Tanrı ne emretmişse ona uyar.) (Türk, Doğan 2015: 132).

10. Alçak Gönüllü İnsan Tipi

Alçak gönüllülük Türk Dil Kurumunun sözlüğünde “(makam, para vb. durumlarda) Aşağı olanları kendisiyle eşit tutan veya kendi değerini olduğundan aşağı gösteren (kimse), mütevazı” şeklinde açıklanmıştır (2008: 75).

Nevâyî, rahmet yağmuru olan “alçak gönüllülük” kavramı ile mutluluk ve başı dik olma sebebi olan edep kavramını birlikte kullanır. Olgunluk yolundan geçmenin en büyük iki şartı alçak gönüllülük ve edeptir. Nevâyî'ye göre tevazunun da bir ölçüsü vardır bu ölçü herkeste eşit değildir. Örneğin; bey, köleye fazlaca alçak gönüllü davranırsa kendisine yönelecek azap iplerini uzatmış olur. Kölenin karşısında eğilmek iyi olmaz; ona yapılacak en büyük iyilik para vermektir:

lik bu yol kaç'ıda şart-ı taleb
bil ki tevâzu' bile kilmış edeb (HE 1696)

(Bu yolu geçmenin en gerekli şartı; alçak gönüllü ve edep sahibi olmaktır.) (Türk, Doğan 2015: 138).

her kişinin çavrığa layık kirek
şüret-i hâliğa muvafık kirek (HE 1729)

(Tevazu, her kişinin durumuna lâıyk olmalı; durumunun görünüşüne de uymalı.)
(Türk, Doğan 2015: 141)

11. Vefalı İnsan Tipi

Nevâî'ye göre: Gerçek dostun dostu vefadır ve ömür denilen şey de vefalı bir dost gibidir. Vefa her ne kadar insan için iyi bir erdem olsa da her zaman insanın başına iş açmıştır. Vefa cevherine sâhip kişinin dostu her zaman yanındaki sıkıntı ve kederdir. Bu duygu kime verilmişse o kişinin gözünün yaşı hiç dinmemiştir. Böyle kişi kimi görse dost bilir ve ona dostluğuyla vefa cevherini gösterir. Vefa görmek isteyen işi, su üstünde yürümek ve toprakta gemi yüzdürmek gibidir:

her kişini körse özin yâr iter
mıhr ü vefâ gevherin izhâr iter (HE 1967)

(Böyle kişi kimi görse dost bilir ve ona dostluğu ile vefa cevherini gösterir.) (Türk, Doğan 2015: 160).

vâz-ı tevâzu'da vefa eylemek
de'b-i edeb birle hayâ eylemek (HE 1805)

(Alçak gönüllülükte vefalı olmak; edebi gözetmede de hayâlî davranmak gerek.)
(Türk, Doğan 2015: 147).

12. Şükreden İnsan Tipi

"Şükür kelimesi, 'ş-k-r' kökünden türemiş olup övmek, methetmek, müteşekkir olmak, ödüllendirmek, mükâfatlandırmak, iyiliğe karşı dua etmek, nankör olmamak, iyilik bilmek, minnettarlık demektir." (Yüksel 2006: 60). Ebû'l-Leys Semerkandî'nin şükür kelimesi ile ilgili tanımı: "Allah Teâla, bir ihsanda bulunduğu zaman o ihsanı kimin yaptığını görüp hamd etmek, verdiği razı olmak, o verilen şeyin faydası kişi ile beraber bulunduğu ve onun kuvvetini cesedinde hissettiği müddetçe Allah'a âsi olmamaktır." (Yüksel 2006: 63). "Eğer siz şükredip inanırsanız Allah size ne diye azap etsin. Allah, iyiliklerin karşılığını bol bol veren ve her şeyi hakkıyla bilendir." (Nisâ 147). Allah insanoğluna sayısız nimet vermiş ve tüm bu nimetlere şükredilmesini emretmiştir.

Nevâî, Hayretü'l Ebrâr mesnevisinde hükümdarlar için de şükürün önemine değinir, hükümdarlara nasip olan diğer insanların sahip olamadıkları güç ve kudret için onlara şükürü öğütlemektedir:

şükr kılıp eylemesen üştülüm
diptür özi kim le'ezidenneküm (HE 1320)

(Eğer şükredip zulmetmezsen, Tanrı; "Elbette nimetinizi artırırım" buyurmuştur.)
(Türk, Doğan 2015: 108).

Yukarıdaki beyitte İbrahim Suresi 7. ayete gönderme yapılmıştır: "Ve yine bir vakit Rabbiniz şöyle buyurmuştu: Andolsun eğer şükredersiniz gerçekten size nimetlerimi

artırırveririm ve andolsun, eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz Benim azabım pek şiddetlidir.” (Toprak 2021: 35).

Nevâî’ye göre bir kimseye insan demek için o kişinin bazı erdemlere sahip olması gerekir. Bunlardan biri de şükür ile iş gören insandır:

bes anı insân dimek olğay revā
kim işi imān bile tapğay nevā (HE 1059)

(Sabır, şükür ve hayâ ile iş gören kişiyi sen, insan olarak adlandır.) (Türk, Doğan 2015: 87).

13. Tevekkül Sahibi İnsan Tipi

“Tasavvufta önemli bir makam olan tevekkül, Kur’an’da, her mü’minin riayet etmesi gereken bir fariza olarak yer almaktadır. İman, kalbî bir tasdikle inanmayı, tevekkül de, inandığı kimseye güvenmeyi gerektirir. Tevekkülün esasında Allah’a güven ve teslimiyet vardır. Allah, yarattığı varlıkları kendi hallerine bırakmayarak rızklarını takdir etmiş ve dünyayı da tüm mahlûkatın yaşayabileceği, rızkını temin edebileceği bir mekân olarak tanzim etmiştir. Allah, her canlının rızkının kendisine ait olduğunu bildirerek sadece kendisine güvenilmesini ve başkasından rızk talep edilmemesini istemiştir.” (Gökcan 2018: 132).

Nevâî’nin düşüncesi de Allah’a tam bir teslimiyettir. Kişinin aklına doğru bir emir gelmiş olsa da bunu istişare etmeden buyurmamalı. Kendi düşüncelerine çok güvenmemeli, güvendiklerinin düşüncelerinden yararlanmalıdır. En güvenilir makam olan yaratıcıya güvenmeli ve elinden geleni yapıp gerisini ona bırakmalıdır:

gerçi tevekkülsiz irür ‘azm süst
meşveresiz kılma tevekkül dürüst (HE 3756)

(Tevekkülsüz yola çıkma dağınıklık olsa da tevekkülü gerçekten istişaresiz etme.) (Türk, Doğan 2015: 303).

öz işinçe her niçe köp bolsa meyl
tıñri işige anı kılğıl tufeyl (HE 3760)

(Gönlün her ne kadar kendi işine meyletse de onu Tanrı işiyle birlikte yapmaya bak.) (Türk, Doğan 2015: 303).

14. Merhametli İnsan Tipi

Merhamet Allah’ın sıfatlarından biridir ve insanda da olması gereken önemli bir özelliktir: “Bugün size karşı sorgulama, kınama yoktur. Sizi Allah başışlasın. O, merhametlilerin (en) merhametlisidir.” (Yusuf 92). Nevâî merhamet kavramını bir hazineye benzetir ve merhametli kişinin âlemde hilâfetin de sahibi olduğunu düşünür. Nitekim Hz. Muhammed için ayet-i kerimede “ve biz seni ancak âlemlere rahmet olarak

gönderdik." (Enbiyâ 107). denilmiştir. Nevâî bu ayete dayanarak merhamet hazinesine ulaşanları hilafet sahibi görür:

o ki yitip mahzen-i râfet aña

boldı bu 'âlemde hilâfet aña (HE 756)

(Merhamet hazinesine ulaşan kişi, alemde hilâfetin de sahibi olur.) (Türk, Doğan 2015: 62).

Tıpkı vefalı insanın başına geldiği gibi merhametli insanın da başına merhametinden ötürü türlü felaketler gelir. Bu insanlar merhametlerine karşılık cefa görürler:

mihr ilige cevır mü irdi ikin

ķā'ide bu tavr mu irdi ikin (HE 1985)

(Merhametli insanlara cefa etmek gelenek mi acaba? Bu işin kuralı böyle mi?) (Türk, Doğan 2015: 161).

15. Sabırlı İnsan Tipi

Sabır, Arapça "s-b-r" kökünden gelir ve sözcük olarak, "darda tutmak, engellemek, hapsetmek", gibi anlamlara gelmektedir (Önal 2008: 441).

"Terim olarak sabır, başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanmamak anlamlarında kullanılmaktadır... Mutasavvıflarca tahammül edilmesi güç ve katlanılması zor olaylara karşı sabretme, bağışlayıcı ve farz kabul edilmiş olup, şükür ile birlikte değerlendirildiğinde ise imanın diğer yarısı sayılmıştır. Bununla birlikte bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de de takriben yüze yakın ayette zikredilmektedir. Sabır kelimesi, şükür kelimesi ile birlikte ise 'Çok sabredenler ve çok şükredenler' olarak dört ayette geçer." (Yüksel 2006: 9,14).

Nevâî bazen sevgiliden gelen cefaya bazen de başına gelen belalara sabretmek gerektiğini öğütler. Kişi tüm işlerini sabır ve sükunetle yapmalı ve bu erdemi içinde bulundurmalıdır. Çünkü sabreden, şükreden ve hayâ eden kişiye insan demeli. Bazense sabır, hazineye ulaşmak için tek anahtardır:

her işide şabr temennî aña

şabr kibi işte te'ennî aña (HE 904)

(Onun isteği, her işi sabırla yapmak; sabır ve sükunetle her işi sonlandırır.) (Türk, Doğan 2015: 74).

her kişi bu rencdin olsa yıraķ

şabr u ķanā'at barıdın yaķşıraķ (HE 1932)

(Bu meşakkatten uzak olan için ise sabır ve kanaat hepsinden daha iyidir.) (Türk, Doğan 2015: 157).

SONUÇ

Ali Şir Nevâyî, “İyi İnsanlar Kitabı” olarak da aktarılan *Hayretü'l-Ebrâr* adlı mesnevisinde bir insanda olması ve olmaması gereken tüm özellikleri yirmi bölümde detaylı olarak anlatır. Çalışma, tüm bu bölümlerde yer alan olumlu insan tipleri üzerine oluşturulmuştur. Psikolojik açıdan sınıflandırılan on beş olumlu insan tipi ile ilgili bir inceleme yapılmıştır. Bunlar: güvenilir insan tipi, cömert insan tipi, imanlı, dindar insan tipi, bilge insan tipi, doğru, dürüst insan tipi, adaletli insan tipi, hayâlî, edepli insan tipi, hayırsever insan tipi, kanaatkâr insan tipi, alçak gönüllü insan tipi, vefalı insan tipi, şükreden insan tipi, tevekkül sahibi insan tipi, merhametli insan tipi ve sabırlı insan tipi şeklindedir.

Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'i kendine rehber edinen şair, olgunların olgununun; yani insan-ı kâmilin hangi erdemlere sahip olması gerektiğini eserinde geçen yirmi bölümde verir. Bu insan öncelikle temiz yaratılışlı olmalı ve tarikat yolunu geçmelidir. Her türlü meşakkatli durumlardan sabırla ve tevekkülle çıkmalıdır. Yolun başında pes edenler olabilir. Önemli olan yolun sonuna kadar gidebilmektir. İnsan tüm bu meşakkatli yolu aşip sınavını verdiğinde artık benliğinden sıyrılmış, etrafındakilere örnek teşkil eden bir vasfa bürünmüştür. Bu kişi ihtiyaç sahiplerine karşı çok cömerttir. Eliyle hayır işleyemiyorsa bir güzel sözle insanı mutlu eder. Ok gibi dosdoğrudur, yalan söylemez. Aynı zamanda hayâ ve edebî timsalidir. İlim için her türlü maddî manevî sıkıntının üstesinden gelir. Mevki ve makam için uğraşmaz. Adaletle hükmeder. Her zaman alçak gönüllüdür. Elindekilerle yetinmeyi ve her durumda şükretmeyi bilir.

KAYNAKÇA

- ALTUNIŞIK, M. A. (2020). “Shaftesbury’de Ahlakın Temeli: Ahlak Duygusu”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48: 335-362.
- AYDIN, H. (2016). *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- BUDAK, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Dördüncü Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınlar.
- GÖKCAN, M. (2018). “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1: 131-165.
- GÜNEY, S. (2004). *Açıklamalı Yönetim Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimler Sözlüğü*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- KOÇYİĞİT, T. (1993). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*. Ankara: Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım.
- SERİNSU, A. N. (2009). *Dini Terimler Sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınevi.
- SERT, H. E. (2002). *Kur'an-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TELLİ, M. (2013). *Hayâ Kavramında Peygamberlerin Örnekliliği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- TOPRAK, F. (2017) "İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî". *bilig*, 80: 95-122.
- TOPRAK, F. (2021). *Tasavvufî ve Edebî Yönleriyle Ali Şîr Nevâyî*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÜRK, V., DOĞAN, Ş. (2015). *Ali Şîr Nevâyî Hayretü'l-Ebrâr*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Türkçe Sözlük 1-2* (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖNAL, R. (2008). "Kur'an'da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2: 439-466.
- YÜKSEL Y. (2006). *Tasavvufta Sabır ve Şükür*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.